

ПРИРОДА ПРАГМАТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ

Д.В. Мовчан,

Глухівський національний педагогічний університет, м. Глухів

Стаття присвячена вивченню природи прагматичного значення у межах функціонально-комунікативного напрямку сучасної лінгвістики. Аналізуються та систематизуються численні точки зору вчених з даної проблеми. Проведене дослідження дозволяє трактувати прагматичне значення як категорію, що сформувалася на базі мовного значення у процесі комунікативної діяльності та як її результат.

Ключові слова: прагматичне значення, актуалізація, сенси.

У сучасному мовознавстві домінує ідея щодо розуміння мови не як статичної системи дискретних інваріантних одиниць, а як живого динамічного механізму, що перебуває у дії, функціонує та змінюється. Такий підхід до інтерпретації мовного феномену надав нового звучання основній лінгвістичній проблемі – проблемі значення.

Актуальність дослідження феномену прагматичного значення визначається загальною спрямованістю сучасної наукової парадигми та необхідністю дослідження функціонування мовних одиниць.

Мета нашої статті полягає у визначенні лінгво-поняттєвої сутності терміна «прагматичне значення» та встановленні його місця у системі мови.

Об'єктом дослідження є прагматичне значення, його природа та сутність.

Предметом дослідження є вивчення різних поглядів та трактувань поняття «прагматичне значення» у межах функціонально-комунікативного напрямку сучасної лінгвістики.

Розглядаючи та систематизуючи погляди вчених на трактування поняття «прагматичне значення», у нашому дослідженні були встановлені основні характеристики даного мовного феномену і визначені поняттєвий об'єм терміна «прагматичне значення» у сучасній науці про мову.

Розвиток наукової думки у сфері прагматики став продовженням дослідження проблеми значення в акціональному ключі, а прагматика стала, таким чином, своєрідною суперницею семантики [17, с.36]. Як зазначає І.П. Сусов, «прагматика не може не спиратися на уявлення про мову як систему засобів та правил, але вона робить акцент на комунікативних процесах та контекстуально залежних принципах використання даної системи у безкінечній кількості різноманітних актів мовного спілкування» [17, с.37].

Семантика та прагматика кожна по-своєму трактує феномен значення. Для семантики значення – це чітко організований атрибут мовної системи. Кожний із елементів мови як двохсторонній знак вступає у структурні відношення і набуває значимості. Значення знаку, таким чином, як і знак в цілому, є також величиною релятивного характеру. Тому значення слів, морфем, а також речень розглядаються семантикою головним чином з позицій структуралізму як теоретичні конструкти, а не реальні сутності, що пропонуються безпосередньо досвідом спілкування [17, с.138]. Прагматика має справу з величинами, що безкінечно варіюються. З точки зору прагматики значення виступають як окремі випадки вживання тієї чи іншої мовної одиниці.

Як відомо, «слово як знак – це не лише компактний квант інформації, а ще й одиниця, наділена величезною потенцією при зміні форми отримувати додаткове значення» [14, с.83]. Окрім цього, створення нових смислів може протікати і на базі старої уже існуючої форми мовних одиниць. Подібного роду семантичні процеси вторинного позначення понять відбуваються у сфері мовлення та у тексті (Ю.Д. Апресян, О.М. Соколов, Л.М. Васильєв, В.П. Даниленко, Ф.С. Бацевич та ін.).

Аналіз значення у акціональному ключі поклав початок пошукам відповіді на традиційне питання, як співвідносяться одне з одним значення узуальне, що належить мовним елементам та конструкціям, і значення okazionale, яке виникає у процесі вживання мовних одиниць у конкретних мовленнєвих ситуаціях та у контексті. Перефразовуючи сказане, має йтися про співвідношення категорій значення та смислу, що є проблемою як лінгвістичного характеру, так і частиною загальнофілософської теорії значення взагалі.

У О.О. Потебні розмежування даних категорій знайшло вираження у термінах «найближчого» та «найдалшого» значень. Значення першого типу складають форму мови, а значення другого типу – позамовний мисленнєвий зміст. О.О. Потебня вважав, що формою вираження та засобом репрезентації позамовного змісту є мовні значення: «Значення слів, в тій мірі, в якій воно складає предмет мовознавства, може бути назване внутрішньою їх формою на відміну від зовнішньої звукової, інакше – засобом репрезентації позамовного змісту» [11, с.47].

Звернення до людського фактора, врахування ролі людини у комунікативних та когнітивних процесах користування мовою показало, що вся семантика мови та мовні одиниці є частинами смислу, які ж його і утворюють: «Ні значення, ні смисл не можливо осягнути як автономні сутності: вони невіддільні одне від одного. Ніякий смисл не може бути донесеним без значення... І, навпаки, все, що характеризує значення, торкається і смислу...» [16, с.9-10].

Для прагматики важливим досягненням стало створення Г.П. Грайсом теорії значення мовця. Автор підкреслює різницю між тим, що мовець сказав, та тим, що він хотів сказати (*what is said ma what is meant*). Розмежовуються поняття панхронічне (позачасове) та okazionale значення. Спосіб вираження мовцем значення може бути: а) конвенціональним (за допомогою певного слова чи словосполучення); б) неконвенціональним (виявлення змісту сказаного не спирається при цьому на конвенціональне вживання слів) [6, с.75-98.].

Дж. Мілль, Б. Рассел та Г. Фреге привернули увагу своїми дослідженнями до денотативної та конотативної сторін мовного знака. Тим самим вони диференціювали поняття значення, яке утворюється способом позначення, відношенням імені до денотату, його референцією; та смисл, у ролі якого виступає інтенціональний компонент, структура ознак, що співвідносяться з денотатом. Значенню, таким чином, надався статус постійного, стабільного компонента мовного знака, спільного для всіх носіїв мови, в той час, як смисл визнавався категорією індивідуальною, такою, що раз у раз змінюється в залежності від умов мовленнєвої ситуації, особистих характеристик суб'єкта і т.ін.

Зацікавленість лінгвістів саме конотативною стороною мовного знака, виділення у його складі об'єктивного та суб'єктивного компонентів, стали причиною того, що сучасні дослідження значення дещо змінили свій напрямок. Якщо раніше увагу вчених привертала проблема значення окремого слова, то тепер об'єктом вивчення вибиралося ціле речення або ж ціле висловлювання. Мовознавцями стверджується, що семантичні властивості слова є похідними від характеристик речень, так само, як семантика речень є абстракцією від їх дискурсивних, комунікативних функцій (Л. Вітгенштейн, Дж. Остін, Г. Райл та ін.). У теорії значення такий підхід прийнято називати «холістським», на відміну від «редукціоністського», представники якого йдуть шляхом пояснення семантичних характеристик більш складних мовних конструкцій через менш складні.

Таким чином, прагматизація значення мала своїм наслідком те, що значення висловлювання стало розглядатися як невід'ємна частина прагматичної ситуації, а значення багатьох слів почали визначати через вказівку на комунікативну мету мовленнєвого акту. «Значення мовної форми визначається як ситуація, в якій мовець її промовляє, і як реакція, яку вона викликає у слухача» [5, с.5].

Прагматичне значення іноді називають «значенням мовця» [1, с.356]. «Якщо традиційно семантичні концепції базуються на відношеннях між мовними

одинами та деякою ідеалізованою категорією (поняттям, класом об'єктів), то прагматика спрямовує свою увагу на відношення між суб'єктом, який говорить, та його мовленнєвим твором. Семантична формула *the word means* (слово означає), була замінена виразом *the speaker means* (мовець має на увазі) [там само]. «Значення мовця» далеко не завжди співпадає із об'єктивним смислом речення, яке може вміщувати непрямі смисли. «Не завжди можна судити зі значення речення про те, що хоче сказати мовець своїм висловлюванням» [18, с.68]. Здатність мовця належним чином виражати та передавати свої комунікативні наміри та спроможність слухача або читача їх розпізнавати та сприймати складають частину компетенції в області мови.

Серед необхідних умов, що сприяють адекватній інтерпретації того чи іншого висловлювання називаються такі види інформації лінгвістичного та нелінгвістичного характеру, як: 1) властивості граматичної структури висловлювання; 2) паралінгвістичні характеристики, такі, як, темп мовлення, наголос, інтонація і т.ін., з одного боку, та жести, міміка, тілесні рухи і т.п., з іншого; 3) спостереження, сприйняття комунікативної ситуації, та відтворення наявної у пам'яті комунікативної ситуації подібного типу; 4) знання, отримані із попередніх мовленнєвих актів, та знання загального характеру (перш за все конвенціональні); 5) інші види знань про навколишню дійсність, що мають загальний характер, призначені для репрезентації стереотипної ситуації (фрейми) [4, с.15]. Отже, у комунікативному акті можливе адекватне або неадекватне розуміння, а також нерозуміння. Згідно з антиноміями Гумбольдта, особливість спілкування полягає в тому, що мовець та слухач сприймають один і той же предмет з різних боків і вкладають різний, індивідуальний зміст в одне й те ж слово [7, с.77-78].

Окрім згаданих вище чинників успішного протікання процесів смислотворення та сприйняття сказаного, важливу роль відіграє той факт, що феномен значення носить психічний характер. Значення не може передаватися буквально, а лише активізує у свідомості слухача його власні семантичні ресурси: «У голові слухача з'являється не передана йому думка іззовні, а своя власна, але аналогічна думці мовця. Розуміння, таким чином, є свого роду резонансною думкою. Ступінь її адекватності думці того, хто її висловлює, може бути різною» [13, с.5]. Резонансний характер значення у процесі комунікації дозволяє слухачеві застосовувати індивідуальну семантичну компетенцію, в результаті чого він може зрозуміти «більше» або «менше», аніж хоче автор, а за відсутності у нього відповідної компетенції – не зрозуміти зовсім.

З погляду семантики «аналіз значення в комунікативному акті передбачає використання поняття, яке означало б значення в актуалізованому вигляді у протиставленні значенню-компетенції, взятому поза комунікативним актом» [15, с.97]. Таким поняттям називається поняття «актуального смислу слова», під яким слід розуміти одну із можливих актуалізацій значення у конкретному комунікативному акті, яка підпорядкована конкретній комунікативній задачі» [15, с.100].

Зазначимо, що цілий ряд вчених, які у своїх працях знайшли застосування поняттю «прагматичне значення», позначають його іншими термінами: «актуальне значення» [19, с.22], «текстовий варіант значення» [12, с.108-109], – «оказіональне значення» у протилежність узуальному [10, с.94].

Традиційно актуалізація розглядається як співвіднесення значення з окремо взятим реальним предметом або уявленням. Мовні знаки віртуальні, вони «існують у суб'єктів, які говорять, у вигляді відбитка у пам'яті, у прихованому стані, і починають функціонувати лише у мовленні» [2, с.53]. Віртуальне поняття у мові актуалізується, співвідноситься з реальним уявленням мовця, що є його індивідуалізацією [2, с.89]. Підкреслюється провідна роль мови по відношенню до мовлення: «актуалізація абсолютно вірогідно показує, що зі статичної точки зору мова передує мовленню і, що мовлення завжди передбачає мову, так як саме вона і є поставником актуалізаторів, без яких мова не могла б реалізуватися» [2, с.94].

Значення саме по собі нічого не повідомляє, поки воно не включене в комунікативний акт і не стає сигналом: «Значення знака саме по собі не містить інформації в силу того, що комунікантам воно відоме: значення знака збиткове. Знак може стати сигналом лише будучи актуалізованим, охопленим складною сіткою відношень, які зв'язують даний знак з іншими знаками та конкретною ситуацією в цілому» [3, с.52]. Саме комунікативне вживання слова, включення його в комунікативний акт зумовлює формування того чи іншого актуального смислу, передбачає ту чи іншу семантичну реалізацію слова.

Комунікативні умови, в яких опиняється мовна одиниця, можуть розглядатися як контекст у широкому сенсі слова. У даному разі поняття «комунікація» та «контекст» дублюються, якщо при цьому враховувати дискретний характер як самої комунікації, так і, відповідно, контексту. У вузькому розумінні контекст, активно впливаючи на семантичну реалізацію слова, сам при цьому виступає як своєрідна семантична одиниця: «контекст не народжується до формування висловлювання, а, навпаки, він є похідним від лінійної організації комунікації ... Контекст з'являється насправді у момент формування фрази, так як вибір тієї чи іншої лексеми або граматичної форми на кожному етапі формування фрази повинен бути заданим усім контекстом майбутньої фрази. На даній підставі можна стверджувати, що контекст бере участь у породженні фрази як рівноправна семантична одиниця наряду зі значенням лексем та граматичних форм» [8, с.24].

Механізм впливу контексту на системне значення слова узагальнено можна звести до двох типів: 1) акцентування, підсилення окремих сем, у тому числі й периферійних та потенціальних; 2) «наведення» (термін Й.А. Стерніна), включення у зміст слова окремих компонентів, не властивих його значенню, але таких, що присутні у якості актуалізованих у смислах інших слів [15, с.106-108]. Як бачимо, утворення актуального смислу слова є контекстуально зумовленим семним варіюванням значення, яке заключається в актуалізації комунікативно релевантних компонентів системного значення слова. «Тим самим значення виявляється динамічною структурою, здатною вплітатися у ситуацію та набувати комунікативної перспективи» [9, с.147].

Прагматичне значення буває, як правило, багатше за реалізоване в ньому мовне значення. У процесі формування прагматичного значення у мовленні мають місце як процеси активізації системних значень мовних одиниць, так і залучення до мовленнєвого смислу (за допомогою ситуації та контексту) комунікативно значущих компонентів тих наших знань про світ, які в значення системних мовних одиниць не входять. Іншими словами, у процесі функціонування у мовленні мовні значення не лише реалізують свій постійно притаманний їм знаковий зміст, а, немовби, конденсують у собі деяку частину не зафіксованого в них значення про те, що ними позначається, а саме ту його частину, яка передбачена комунікативним завданням висловлювання.

У взаємодії значення як феномену мови та прагматичного значення суттєвими є відношення засобу та цілі: мовні засоби служать засобом (точніше, одним із засобів) для вираження смислу в тому чи іншому конкретному висловлюванні. Задача мовця у процесі комунікації полягає у перекодуванні мовних значень в актуальний смисл, а завдання слухача – у розкодуванні результатів даних перетворень.

Таким чином, якщо виходити із уявлень про мову як продукт комунікативних ситуацій, прагматичне значення можна визначити як категорію, що сформувалася у процесі комунікативної діяльності та як її результат. У реальній мовленнєвій комунікації питання про прагматичне значення розглядається як «проблема смислоутворення та смислоперетворення при сприйнятті, передачі та розумінні повідомлення у конкретних комунікативних актах, коли мовна номінація виявляється лише умовно самостійною, повністю підпорядковуючись законам функціонування мови як засобу спілкування» [16, с.11].

Перспективним у подальших дослідженнях є вивчення проблеми прагматичного значення у площині окремо взятих лексико-семантичних угруповань: синонімів, антонімів, полісемантичних слів та ін., якого вони набувають у сфері комунікації.

ПРИРОДА ПРАГМАТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ

Д.В. Мовчан

Статья посвящается изучению природы прагматического значения в пределах функционально-коммуникативного направления современной лингвистики. Анализируются и систематизируются многочисленные точки зрения по данному вопросу. Проведенное исследование позволяет толковать прагматическое значение как категорию, сформировавшуюся на базе системного значения в процессе коммуникации и как ее результат.

Ключевые слова: прагматическое значение, актуализация, смысл.

TO THE PROBLEM OF PRAGMATIC MEANING

D.V. Movchan

In the article a concept "pragmatic meaning" is examined within a framework of modern linguistics. The object of the investigation is to systematize the various interpretations offered by numerous researches. The metasign "pragmatics" is determined in the domain of communication as a result of the latter.

Keywords: pragmatic meaning, actualization, the sense.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т.40, №4. – С. 356-367.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка/ Ш. Балли. – М.: ИЛ, 1955. – 416с.
3. Брудный А.А. Семантика языка и психология человека/ А.А. Брудный. – Фрунзе, 1972.
4. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Ван Дейк. – М.: Прогресс, 1982. – 312с.
5. Вежбицка А. Семантические универсалии и описание языков/ А. Вежбицка. - М., 1999.
6. Грайс Г.П. Значение говорящего, значение предложения и значение слова / Г.П. Грайс // Философия языка. - М., 2004. - С.75-98.
7. Гумбольдт В.фон. О Различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества // В.фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. / общ.ред. Г.В.Раишвили. – М.:ОАО ИГ «Прогресс», 2001. – С. 37 – 298.
8. Колшанский Г.В. Контекстная семантика / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1980. – 149с.
9. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1996. – 760с.
10. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Иностранная литература, 1960. – 500 с.
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А.Потебня. – М.: Просвещение, 1968. – 531с.
12. Сентенберг И.В. К вопросу о нейтрализации как одном из критериев синонимии / И.В. Сентенберг, Е.И. Шейгал // Исследования по романо-германскому языкознанию. – Волгоград, 1975.
13. Солнцев В.М. К вопросу о семантике или языковом значении / В.М. Солнцев // Проблемы семантики. – М., 1974.
14. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М.: Молодая гвардия, 1995.
15. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172с.
16. Сулейменова Э.Д. Понятие смысла в современной лингвистике / Э.Д. Сулейменова. – Алма-Ата: Мектеп, 1989. – 160с.
17. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница, Нова Книга, 2009. -272с.
18. Searle J.P. Indirect Speech Acts // Syntax and Semantics. – New York-San Francisco-London: Acad. Pressю – 1975. – V.3.
19. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. – Berlin, 1965.

Надійшла до редакції 8 листопада 2010 р.